

16. Тюхтин В.С. Закон перехода количества в качество в свете данных современной науки // Проблемы научного метода. – М. : 1964. – С.306 – 307.
17. Философский энциклопедический словарь. – 2-е издание, М. : Сов. Энциклопедия, 1989. – 458 с.
18. Философская энциклопедия – Изд 4-е. – М.: Сов. Энциклопедия, 1987. – 768с.
19. Bierwish M. Some semantic universals in German adjectives. // Foundations of language. – 1967. - V.3, №1. – P. 136-141.
20. Jeckendoff, R. What is a concept? // Frames, fields, and contrasts. New essays in semantics and lexical organisation. – 1992. – Hillsdale. – P. 191 – 209.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марія Іванченко – аспірант кафедри англійської філології ВНУ імені Лесі Українки.
Наукові інтереси: лінгвокультурологія та лінгвокогнітивістика.

**СИМВОЛ ЯК СТЕРЕОТИПІЗОВАНЕ ЯВИЩЕ КУЛЬТУРИ
 (на матеріалі українських паремій)**

Інна ЖИВІЦЬКА (Кривий Ріг, Україна)

У статті розглянуто символічність як характерну ознаку української мови, встановлено співвіднесення символу із змістом культурної інформації, яку він передає, проаналізовано слова-символи, які є специфічними для української мови і знайшли свої відображення у пареміях.

Symbolicalness as a typical feature of the Ukrainian language is investigated in this paper. The correlation between a symbol and content of cultural information that it conveys is established. The words-symbols, which are specific for the Ukrainian language and found their reflection in proverbs are analyzed.

Будь-яка культура створює свою власну систему символів і надає кожному символу відповідні значення. Вивчення способів символічного змісту слова відноситься до проблематики лінгвокультурології – напрямку, який досить активно розвивається у сучасному мовознавстві. Аналіз оцінки у лінгвокультурологічному аспекті передбачає виявлення типів символічних оцінок в українській картині світу і їхніх способів мовного вираження.

Теоретичні дослідження символу і символіки здійснювали: К.Г. Юнг, К. Леві-Стросс, О.О. Потебня, О.Ф. Лосєв, Е. Сепір, Ю.М. Лотман, В.О. Маслова, М.П. Кочерган, Т.Г. Грушевицька, Н.Д. Арутюнова та ін. В.О. Маслова описує важливість символізації у житті етносу. На її думку, людина живе не просто у фізичному середовищі, вона живе у символічному всесвіті. "Людина як мікрокосм створює образ, картину, символ макрокосму-світу" [10: 95].

О.О. Потебня зауважував, що походження, еволюцію символу, фольклорної символіки можна пояснити лише через закономірності розвитку мови. Він вважав, що причиною виникнення символів є потреба відновлювати забуте власне значення слів. Внаслідок лексичного збагачення мови затемнювалося виражене словом первісне враження, виникла потреба відновлення власного значення слова. Вчений запропонував три типи відносин між вихідним словом і символом: порівняння, протиставлення і причинне відношення, або відношення казуальності (причинності) [14].

К.Г. Юнг, як яскравий представник психоаналізу, розглядав символ не як атрибут свідомої діяльності людини, а як можливість опосередкованого вияву підсвідомого змісту в індивідуальній психіці і в культурі. Походження символів він пов'язував з колективним несвідомим, так званими архетипами, зближуючи при цьому символ із міфом: "Те, що ми називаємо символом, – це термін, ім'я чи зображення, які можуть бути відомі в повсякденні, але мають специфічне додаткове значення до свого звичайного смислу... Слово чи зображення символічні, якщо вони мають на увазі щось більше, ніж їхнє очевидне і безпосереднє значення" [16: 25].

Теорію про взаємозв'язок міфа та символу продовжив видатний російський філософ і філолог О.Ф. Лосєв, який визначив символ як образну конструкцію, "яка може вказувати на будь-які межі небуття і в тому числі також на "безмежжя", але "не можна провести межі поміж скінченим і нескінченим символом, адже, з одного боку, категорія символу скрізь і завжди скінченна, а з іншого – нескінченна" [9: 443]. Для цього вченого символ: 1) функція відображення дійсності; 2) смисл дійсності; 3) інтерпретація дійсності в людській свідомості; 4) сигніфікація дійсності; 5) перетворення дійсності.

Для нашого дослідження принциповим є співвіднесення символу із змістом культурної інформації, яку він передає. О.Ф. Лосєв стверджував, що символ містить в собі узагальнений принцип подальшого розгортання згорнутого в ньому змісту, тобто символ може розглядатися як специфічний фактор соціокультурного кодування інформації і одночасно – як механізм передачі цієї інформації [9].

За словами М.П. Кочергана, слово-символ – це "максимально узагальнене значення на основі образної конденсації смислу. Символ – явище специфічно національне. Семантика символу виявляється лише в контексті світоглядної традиції певного народу, через що носій іншої культури не може декодувати символ. Процес створення символу тісно пов'язаний із співвідношенням у мовній одиниці денотативної та фонові інформації, причому фонові інформація переважає" [7: 16].

Цікавою здається точка зору В.О. Маслової: "Слово-символ – це свого роду "банк даних", який можна уявити собі у вигляді спіралі, тобто кіл, які ніби заховані одне в одне і переходять одне в одне. Це семантична спіраль символу, яка включає в себе широкий спектр значень, починаючи від імпліцитних (схованих, потенційних), тобто ніяк не виражених у слові, але які є невід'ємною його частиною, і закінчуючи шкалою семантичних субтитів (замісників), тобто запрограмованою заміною одного значення іншим [10: 97-98]. Т.Г. Грушевицька під символом має на увазі як знакові зображення, так і образи, у які закладений крім поверхневого, первинного, і більш глибокий смисл, аналогія, значення. Під символом вона розуміє слово, яке вживається як самостійно, так і у складі стійких словесних комплексів, яке викликає у свідомості носіїв мови характерні для даної мови стійкі узуально закріплені образні асоціації [3: 7].

Ю. Аваліані зазначає, що символу властиві більш тонкі і опосередковані асоціативні зв'язки між словесними знаками і тими явищами і поняттями, які можна назвати символічними [1: 7]. К.Г. Юнг писав: "Природі символу властиве сполучати протилежне; так він сполучає протилежність реально – ірреального, будучи, з одного боку, психологічною реальністю... він, з іншого боку, не відповідає фізичній реальності. Символ є фактом, і все ж видимість" [16: 213].

Ми повністю погоджуємось з тими вченими, які наголошують, що найважливішою властивістю символу є його образність. Саме тому символ треба розглядати через образ. Будь-який символ є образом, але образ можна вважати символом лише за певних умов. "Символ – концепт, споріднений образу, тому часто говорять про символічні образи. Символ супроводжують високі смисли, в той час як образ може асоціюватись із об'єктом будь-якого рівня. Якщо перехід від образу до метафори викликаний семантичними і художніми потребами, то перехід до символу (і від образу, і від знака) визначається факторами екстралінгвістичного характеру [10: 100]. З точки зору Н.Д. Арутюнової, символ має вищий семіотичний статус, ніж образ. Це пов'язане з тим, що символ частіше інтерпретується у термінах культури. "Образ психологічний, метафора семантична, символ функціональний, він покликаний об'єднати зусилля суспільних, племінних і національних колективів" [2: 338]. Символ, за словами Н.Д. Арутюнової, слід відрізнити від знаку, бо знаки конвенціоналізуються, а символи канонізуються: хрест стає символом християнської віри, символом страждань, символом об'єднання простору та ін. Символ, на відміну від знака, не передбачає прямої вказівки на денотат. "Знаками регулюють рух по земним, водним і повітряним шляхам, символи ведуть по дорогах життя" [2: 342].

Ще однією важливою властивістю символу є його умотивованість, яка встановлюється між конкретним і абстрактним елементами символічного змісту. Саме умотивованістю, на думку В.О. Маслової, символ відрізняється від знака, у якому зв'язок між означеним і означуваним довільний і конвенційний. Умотивованість символу пояснюється аналогією, яка становить основу такої семантичної транспозиції (переносу), як метафора, метонімія і синекдоха [10: 100 -101].

Символ не направлений на конкретну людину, а звертається до всіх носіїв мови: "Він виконує функцію збереження у згорнутому вигляді цілих текстів" [10: 102]. В.О. Маслової говорить, що "Символ ніби нарощується на прямому значенні відповідного слова, не замінюючи і не видозмінюючи його, але включаючись при цьому у широкий культурний

контекст. Будь-який троп може вступати у контакт із символом, приймаючи участь у формуванні позатекстових смислів, тому що символ – універсальний троп, який може сполучатись з будь-яким набором художніх засобів, формуючих образну структуру тексту" [10: 104].

Розкриття значення символів проходить у формі їх денотації і конотації. Денотація – це значення символу, яке визнається більшістю людей у даній культурі. Конотація – вторинні асоціації, які поділяють лише деякі члени даного суспільства. З огляду на це, конотації завжди суб'єктивні і експресивні за своєю природою. Символи породжуються стійкими асоціаціями, які тісно пов'язані з матеріальною і духовною культурою народу. Символізації підлягають, в першу чергу, назви найбільш звичних і знайомих людині реалій: явищ природи, частин тіла людини, знарядь праці, предметів побуту, тварин і рослин, що цілком пояснюється характером їхніх денотатів.

Символізації піддаються значимі концепти: концепту може приписуватися декілька символів на вербальному рівні або слово як одиниця вербального рівня може ставати символом різних концептів. На думку О.П. Левченко, "концептосфера й симболарій української культури неминуче перетинатимуться, по-перше, із слов'янськими язичницькими уявленнями, по-друге, на формування ієрархії українських морально-етичних цінностей величезний вплив мало Християнство, по-третє, фундаментальний шар символіки складають архетипні символи й символи, властиві європейській культурі. Усе сказане не заперечує національно-культурної специфіки в реалізації тих же архетипів, вербалізації концептів" [8].

М.І. Толстой називає спільні для давньослов'янської культурної традиції опозиції, побудовані на поняттях символізованого значення, зокрема: темрява – світло, місяць – сонце, море – суша, зима – весна та ін. [15: 152]. Аналізуючи український матеріал, В.І. Кононенко встановив ряд подібних опозицій ширшого діапазону: *сонце – місяць, вогонь – вода, кров – вода, світло – темрява, життя – смерть, зима – літо, день – ніч, доля – недоля, душа – тіло, правда – кривда, любов – ненависть* тощо [5: 69].

В.І. Кононенко робить висновок, що, очевидно, весь світ українських "символіко-семантичних сфер" може бути зведений до кількох об'єднаних парадигм, в основі яких лежать провідні ідеї світлого і темного, дня і ночі, добра і зла [5: 69]. Ми погоджуємося з цим дослідником, оскільки відомо, що у давніх слов'ян існувало два божества – Білий Бог (Білобог), що приносив щастя, добробут, світло, і Чорний бог (Чорнобог), з яким пов'язували існування лиха, темряви. Тому люди вірили, що існують світлі і темні сили, а все, що їх оточувало, відносилось або до добра, або ж до зла. Так і з'являлись позитивні і негативні символи.

Говорячи про загальний характер прояву символізму на сучасному етапі, слід відмітити, що він носить прихований характер, і "зберігся головним чином у підсвідомості людини на рівні її стереотипів поведінки, сутність призначення яких, як правило, забута" [4: 42].

Прагнення відшукати сліди закріплення символічних уявлень у мові змушує дослідників звертатися до словників символів, у яких описані символічні сторони різноманітних об'єктів. Крім того, виявляється важливим значення того чи іншого об'єкту у культурній традиції, історії суспільства, звичаях, фольклорі, відповідно до його релігійних та інших уявлень.

Слова-символи, які входять до прислів'їв, є, як правило, специфічними для даної мови. В українській лексикографії вже зараз маємо "Словник символів" (за ред. О.І. Потапенка та М.К. Дмитренка), "Символи української мови" В.І. Кононенка, "Словник давньоукраїнської міфології" С.П. Плачинди [13;6;12], де нами було знайдено цілий ряд символів української культури, які знайшли своє відображення у пареміях. Ось тільки деякі з символів, які можна знайти в українських прислів'ях:

Земля – символ астральний і космічний; символ матері-годувальниці, батьківщини, духовності, життя, багатства, щедрості, родючості, плодючості: *Земля-трудовиця, аж парус та людям хліб готує; На ледачій землі і трава не росте; На чорній землі білий хліб родить; На чужій землі не доробиш хліба; Яка земля, такий і хліб.*

Місяць – символ Матері-Богині, циклічного ритму часу, вічності, постійного оновлення, духовного аспекту світла у п'ятмі; символ козака, батька: *Аби на мене місяць світив, а зорі будуть; І місяць світить, коли сонця немає; Місяць – козаке сонце.*

Сонце – символ Всевидячого Божества; Вищої космічної сили; символ осяяння, слави, величі: *Загляне сонце і в наше віконце; Сонечко в дорозі не спіткнеться; Сонце гріє, сонце сяє, вся природа воскресає; Сонечко блисне – сорочечка висохне.*

Вітер – символ духу, дихання Всесвіту; символ невловимості, неусвідомленості, швидкості; символ шкоди, руйнації і водночас оновлення: *Куди хилить вітер, туди й гілля гнеться; Хто вітрові служить, тому димом платять; У кишені вітер гуляє; Вітер подме – сліди замете; За вітром у полі не вгонишся.* Прислів'я "*Вітер віє та й стихає, а баба почне – не переслухаєш*" відображає контрастні зв'язки швидкості природних явищ і невпинності людської натури.

Вода – за космогонічними поглядами давніх українців – первісна матерія жіночої статі, яка, поєднавшись з первісною матерією чоловічої статі (Світ, світовид), утворила струмки, ріки, ліси, трави та ін. на землі [12], символ плодючості; символ початку і кінця всього сущого на Землі; символ чистоти і здоров'я, чесності і правдивості; символ кохання, сили: *Вода без плати біжить; Сильна вода греблю рве; Вода все криє, а береги риє; Тяжко плисти проти води; Вода в решеті не встоїться; Добра вода, бо не мутить ума; Як хочеш їсти, то пий воду.* *Тиха вода* – це символ підступності, *чиста вода* – символ чесності, правдивості, а *каламутна вода*, навпаки, уособлює нечесність, крутість: *Тиха вода греблю рве; Тиха вода – глибока; Тиха вода людей топить, а бурна тільки лякає; На чистій воді не жаль і тонутти; До чистої води олива не пристане; У каламутній воді рибу ловлять; З брудної води ще ніхто чистим не вийшов.* Ще одним символом, пов'язаним з водою, є *річка*, яка для давніх українців уявлялась символом божества, початку і закінчення життя, вічного плину часу, перешкоди, небезпеки, річка була уособленням рубежу між чужим і своїм простором: *Де ріки текли, там і будуть; Добре річці з потоками; Хоч річка і невеличка, а береги ламає; Прудка ріка береги розмиває.*

Вогонь – символ життя, добра, стихія, яку з давніх-давен обожнювали українці. Вогонь вважався живою, вічно голодною та очищувальною силою, багатством, тому не можна було давати його з дому [12]: *Вогонь мститься, як його не шануєш; Мокрого поліна вогонь не лиже; Добре вогонь горить, як є чим підпалить; Проти вогню і камінь лопне.*

Вогонь і вода становлять одне з універсальних протиставлень: *Вогонь з водою ніколи не погодись.* В той же час є прислів'я, де вони виступають єдиною одухотвореною силою: *Вогонь – цар, а водиця – цариця; Вогонь – то брат води; Вогонь палить, вода студить.* Прислів'я застерігають людей не жартувати з цими могутніми силами природи: *З вогнем не жартуй і воді не вір; З водою та вогнем не жартуй; Вогонь і вода добрі служити, але лихі панувати; Від великої води надійся шкоди; Не носися з вогнем, бо сам спечешся.*

З давніх-давен українці шанобливо ставилися до хліба, він став для них символом добробуту, гостинності, хлібосолюбства. *Хліб* – це символ святості, радості, щастя, здоров'я та багатства. Про ввічливе ставлення народу до хліба свідчить велика кількість паремій про хліб (понад 170): *Аби хліб, а зуби знайдуться; Без хліба і біля води погано жити; Без хліба половина обіда; Живемо, хліб жуємо, а іноді ще й присолоємо; Клади перед людей хліб на столі, будеш у людей на чолі; Кожному хліб не гіркий; Коли хліб і вода, то нема голода; Як хліба ні куска, то і в хаті тоска.* Крім паремій про хліб, ми зустрічали прислів'я, опорними словами яких були: *калач, паляниця, пироги*, в яких також говориться про важливість хліба в житті кожної родини: *Звабиш калачем, не відженеш і бичем; Хочеш їсти калачі – не сиди на печі; Паляниця – хлібові сестриця; Яка пшениця, така й паляниця; Красна ріка берегами, а обід пирогами; Як не пиріг, то й не пирожися; Кому пироги й млинці, а кому гулі та синці; Як батька чужими пирогами поминать, то лучче без поминок.*

Піч – образ-тотем праукраїнців, що обожнювали вогонь і піч як захисток вогню, називали її *піч-мати* [12]. Це – символ материнського начала, святості, непорушності сім'ї, неперервності життя українського народу; символ батьківщини, рідної хати: *Добра річ, як у хаті піч; З печі сирого хліба не виймають; З своєї печі і дим не гіркий; Не в тім річ, що в хаті піч, а біда, як нема; Хоч три дні не їсти, аби з печі не злізти.* М.М. Пазяк зауважує, що серед паремій, що відображали інтер'єр хати, найбільш чисельні гнізда мають вислови саме з опорним словом *піч*, що пояснюється її побутовою поліфункціональністю: в печі варили

їсти, пекли хліб, вона обігрівала хату, на ній спали, лікували простуду, сушили зерно, фрукти тощо [11: 31 – 32] використовувати при цьому образ жінки.

Таким чином, символічність є характерною ознакою української мови, як і будь-якої іншої мови в цілому. Своєрідність символіки народу виходить з конкретного і неповторного життєвого досвіду етносу. Символи ґрунтовані на асоціаціях, які завжди супроводжують процеси мислення і нерозривно пов'язані з конотацією. Багато символічних значень сягають корінням у глибоку давнину і пов'язані з давно сформованими у народі уявленнями і віруваннями. Створюючи прислів'я, народ відштовхувався від тієї картини світу, яка йому близька, і яка асоціюється з певними рисами його життєдіяльності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Авалиани Ю.Ю. К сопоставительной стилистике ФЕ (на материале образно-символических заголовков художественных произведений) // Вопросы фразеологии романских и германских языков. – Самарканд, 1981. – С. 4 – 12.
2. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
3. Грушевицкая Т.Г. Основы межкультурной коммуникации: Учебник для вузов / Т.Г. Грушевицкая, В.Д. Попков, А.П. Садохин; под ред. А.П. Садохина. – М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2002. – 352 с.
4. Клоков В.Т. Символика и язык // Спецкурсы по романской филологии. – Саратов, 1998. – 64 с.
5. Кононенко В.І. Мова і народна культура // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 62 – 69.
6. Кононенко В.І. Символи української мови. – Івано-Франківськ, 1996. – 270 с.
7. Кочерган М.П. Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу // Мовознавство. – 2004. – № 5 – 6. – С. 12 – 22.
8. Левченко О.П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект. – Львів: Вид-во НАДУ, 2005. – 292 с.
9. Лосев А.Ф. Знак. Символ. Миф. Труды по языкознанию. – М.: Изд-во МГУ, 1982. – 479 с.
10. Маслова В.А. Введение в лингвокультурологию. – М.:Наследие, 1997. – 208 с.
11. Пазяк М.М. Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини. – К.: Наукова думка, 1989. – 480 с.
12. Плачинда С.П. Словник давньоруської міфології. – К.: Український письменник, 1993. – 63 с.
13. Потапенко О.І., Дмитренко М.К., Потапенко Г.І. та ін. Словник символів. / за загальн. ред. О.І. Потапенка, М.К. Дмитренка. – К.: Редакція часопису "Народознавство", 1997. – 156 с.
14. Потебня А.А. Символ и миф в народной культуре. Собрание трудов. – М.: Лабиринт, 2000. – 480 с.
15. Толстой Н.И. Язык и народная культура: Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. – М.: Индрик, 1995. – 511 с.
16. Юнг К. Г. Архетип и символ. – М.:1991. – 304 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інна Живіцька – викладач кафедри англійської мови з методикою викладання Криворізького державного педагогічного університету.

Наукові інтереси: пареміологія української та англійської мов.

КОНЦЕПТ "ANZAC" ЯК ДОМІНАНТА НАЦІОНАЛЬНОЇ АВСТРАЛІЙСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Наталія ЖУКОВА (Запоріжжя, Україна)

Стаття присвячена вивченню історико-культурних умов становлення концепту ANZAC та аналізу засобів мовної репрезентації цієї домінанти національної австралійської культури. Особлива увага приділена когнітивним ознакам у структурі даного концепту.

The article deals with the concept of ANZAC as one of the major Australian cultural icons. The historical and cultural conditions of its formation are considered. Special attention is given to the cognitive attributes of the concept. The means of its verbal representation are examined.

Як відомо, картина світу нації завжди відзначена культурною специфікою, що встановлюється на фоні загальнонародської єдності у світосприйнятті. Одним з аспектів, який відображає унікальність картини світу, є аксиологічний, тобто знання і уявлення людей про пріоритети життя, цінності, ідеали поведінки. Розгляд даного аспекту здійснюється шляхом аналізу концептів на матеріалі не лише окремих мов [5; 1 та ін.], але і в порівняльному ключі [3; 2 та ін.]. Найбільш повно цінність домінанти культури виявляється на тлі інших констант, в тому числі і тих, що належать різним націям. У межах національної австралійської культури основна увага приділена концепту MATE [2: 169-209], решту концептів – ANZAC, BUSHMAN, BUSHRANGER, CONVICT, DIGGER та інші – до цього часу ретельно не досліджено.

Мета даної розвідки полягає у вивченні історико-культурних умов становлення та засобів мовної репрезентації концепту ANZAC – одного з ключів до розуміння австралійської культури. Об'єктом дослідження виступає австралійська англомовна картина світу. Матеріал дослідження становить комплекс лексичних одиниць, які корелюють із